

Global Köyde Dinlerin Sonu mu?

Mustafa ÇEVİK*

ABSTRACT

THE END OF THE RELIGIONS IN THE GLOBAL VILLAGE

Globalization, causes a natural interaction and an unification between religions, more than causing the conflicts. Because of this forced encounter, religions are obligated to randomly scrape off the cloaks of local culture that historically cloud them. The basic reason of this interaction is the 'knowledge'; and its direction is from paganism to the rationality. Therefore all religions are under the influence of the rationality of other religions. This is same in the past and the present. But there is no certain distinction between the rational and the non-rational religions. Some times the rational religions are under the influence of any rational points of the non-rational religion. It is clearly looking that in the end of this process some different religions will be appeared.

Keywords: *Globalization, Religions, Global Village, Abrahamic Religion, Oneness of Religions.*

Bu yazıda öncelikle globalleşmenin tanımı üzerinde durulacaktır. Bu çerçevede farklı tanımlardan örnekler, farklı tanımların nedeni, ve bir genel tanım tartışılacak, daha sonra globalleşmenin süreç olarak işleyişi ve bu günkü dünyada oluşturduğu tablo anlatılacaktır. Globalleşmenin çağımıza ait bir sorun olarak ele alınmayıp bir süreç olarak kabul edilmesi gerektiği, bu nedenle globalleşmeye toptan karşı çıkışların globalleşmeyi kapitalizm veya Amerikan kültürü ile eş anlamlı kullanılmasından kaynaklandığı ve bu anlayışın eksik veya yanlış bir anlayış olduğu tartışılacaktır. Daha sonra ise globalleşmenin dinler üzerindeki etkisi ve onların teolojik yapılarını hangi yönde şekillendirdiği veya şekillendireceği üzerinde durulacaktır.

Globalleşmenin Tanımı

Globalleşme üzerine yazılanlara bakıldığında, onun, çok farklı şekilde tanımlanmış olduğu görülecektir. Bunun nedeni, onun çok farklı alanlarda etkili olmasından başka bir şey değildir. Her alanda etkili olan bir olgu olması nedeniyle yapılan tanımların eksiksiz ve tarafsız olmadığı rahatlıkla görülebilir. Çünkü her tanım, globalleşmenin farklı bir etki alanına gönderme yapmaktadır. Örneğin, globalleşmenin ekonomik etkilerinden yola çıkılarak

* Dr., Adıyaman Malazgirt İlköğretim Okulu. mustafacevik_tr@yahoo.com

yapılan tanımlarda, çokuluslu şirketlerin tüketim ve üretim anlayışlarının egemen kılınmasına vurgu yapılmışken, siyasal bağlamda yapılan tanımlarda daha çok dünya düzeninin değiştirilmesi veya klasik ulus devlet yönetiminin göreceli olarak yok edilmesi üzerinde durulmuştur. Kültürel bağlamda yapılan tanımlarda ise iki noktanın yoğunluk kazandığı görülebilir: Biri globalleşmeyi, kültürler arası çatışma olarak tanımlarken, diğeri ise, dünyanın Amerika veya Batı kültürünün egemenliği altına girmesi olarak tanımlamaktadır.

Farklı tanımları olmakla birlikte genelde bütün dünyayı hatta diğer bazı gezegenleri saran iletişim ağının yapılan tanımlarda etkili olduğunu görmek mümkündür. Bu iletişim ağı, neredeyse yeni bir sosyal hayat, yeni bir bilinç ve birbirinden bağımsız olmayan dünya toplumu dayatmaktadır.

Globalleşmeyi sosyal ve kültürel birlikteliklerin üzerindeki coğrafyanın yok olduğu bir süreç¹ olarak tanımlayanlar olduğu gibi, Amerikan ürünlerini ve düşüncelerini tüketimi olarak tanımlayanlar da vardır.²

Thomas Freidman de globalleşmeyi tanımlayanlardan biridir. Freidman, globalleşme için, "dünya ülkelerinin yerel politikalarını ve dış ilişkilerini şekillendiren uluslararası sistem"³ şeklinde bir tanım yapar. Ona göre globalleşmeyi hazırlayan şey, "pazarların, ulus-devletlerin ve teknolojilerin -şirketleri ve ulus-devletleri öncesinden daha uzağa, daha hızlı, daha sık ve daha ucuzlaşacak şekilde, - bundan önce görülmemiş düzeyde engellenemeyen birlikteliği... kapitalizmin serbest-pazarının neredeyse bütün dünya ülkelerini yayılması"dır.⁴

Roland Robertson ise, globalleşmeyi, "bir bütün olarak dünya bilincinin yoğunlaştırılması ve dünyanın sıkıştırılması"olarak tanımlar.⁵

Globalleşme için aynı kişinin farklı tanımlar yaptığına da rastlamak mümkün görünmektedir. Örneğin, Fredric Jameson, globalleşmeyi, farklılığa, farklılaşmaya ve kültürel çoğulculuğa sebep olan iletişim kavramı,⁶ farklılıktan çok benzerliği artıran, yerel pazarları yok edip tekelleştiren ve dünya sistemini standartlaştıran bir kavram,⁷ ayrıca 'kültürün dünya çapında Amerikalaştırılması' ve 'yerel farklılıkların yok edilmesi'⁸ şeklinde tanımlar.

Peter Beyer için globalleşme, "tarihsel olan bir kültürün diğerlerine oranla çok yaygınlaşmış olmasından daha fazla bir şeydir. Globalleşme, aynı zamanda kendi sosyal yapısıyla ilişkili, ve giderek, Batı kültürü dahil, yeryüzündeki bütün yerel kültürlerin sosyal durumunu yönlendiren, yeni bir evrensel kültürün yaratılmasıdır."⁹

1 Malcolm Waters, *Globalization*, New York: Routledge 1995, s. 3.

2 Amartya Sen, *Development as Freedom*, New York: Alfred A. Knopf 1999, s. 243.

3 Friedman, Thomas L., *The Lexus and the Olive Tree*, Farrar Strauss Giroux, 1999, s. 7.

4 Freidman, a.g.e., s. 7-8.

5 Robertson, Roland, *Globalization: Social Theory and Global Culture*, London: Sage 1992, s. 8.

6 Fredric Jameson, 'Notes on Globalization as a Philosophical Issue', *The Cultures of Globalization*, ed. Fredric Jameson and Masao Miyoshi, Durham: Duke University Press, 1999, s. 56.

7 Fredric Jameson, a.g.e., s. 57.

8 Fredric Jameson, a.g.e., s. 57.

9 Beyer, Peter, *Religion and Globalization*, London: Sage 1994, s. 9.

Buraya kadar üzerinde durulan tanımlara dikkat edildiği zaman hepsinde doğrudan veya dolaylı olarak teknolojinin sağladığı iletişim imkanına vurgu yapıldığı rahatlıkla söylenebilir. Bu nedenle *bilgi imkanı* merkeze alınarak, globalleşmenin daha genel bir tanımı yapılmalıdır. Bu bağlamda, *globalleşme, teknoloji sayesinde her türlü bilginin dünya çapında paylaşılabirlik kazanma süreci* olarak tanımlanabilir.

Bilginin bu derece yaygın paylaşımı ile birlikte dünya, köy halini almıştır. Öyle bir *köy* ki her türlü bilgi herkese hızlı bir şekilde ulaşmaktadır. Bu iletişim hızı gümrük duvarlarını yıkmış, demir perdeleri devirmiş ve ruhbanlığı kaldırmıştır. Dünya zaman ve mekanın ortadan kaldırıldığı adeta sıkıştırılmış ve küçültülmüş bir köy durumuna gelmiştir. Bu nedenle yazının başlığında Marshall McLuhan'a ait olan 'global köy' kavramı kullanılmıştır. Ona göre *global köy*, "zaman'ın durduğu, 'mekan'ın yok olduğu" yerdir.¹⁰ Teknoloji devriminin geliştirdiği telefon, televizyon, internet ve cep telefonu gibi iletişim araçları bilgi transferine hız getirmiştir. Öyle ki dünyanın herhangi bir yerinde gerçekleşen bir olay aynı köydeymiş gibi hızlı bir şekilde herkes tarafından duyulmaktadır. Bu gelişmişlik bölge ve kimlik farkını aşındırmış hatta yer yer yok etmiştir. Artık, gittikçe homojen bir kültürün egemen olduğu bir dünyaya doğru gidilmektedir. Dünyanın her yerinde insanlar Coca-Cola içmekten, blue jeanli dolaşmaktan, takım elbise ve kravat giymekten, pop müzik dinlemekten hoşlanıyor. Çok uluslu şirketlerin ürettiği mallar neredeyse hepimizin evinde bulunmaktadır. Artık insanlar, bu tür giysi veya beslenme şeklinin bir Amerikan kültürü olduğunu düşünmüyor bile. Onları kendi hayatlarının bir parçası saymaktadırlar. Onlara karşı tepkileri sadece ekonomik olmaktadır. Onlara karşı benzerini üreterek mücadele etmektedir. Bu giyim ve yaşam tarzı dünyada marjinal gruplar hariç kimse tarafından çatışma unsuru olarak kabul edilmemektedir.¹¹

Bir Süreç Olarak Globalleşme ve Sonuçları

Teknoloji ve dolayısıyla bilgi transferi çerçevesinde tanımlandığı zaman, bu olayın yeni olmamasına dayanarak, globalleşmenin de yeni bir olgu olmadığı, teknolojinin başlamasıyla oluşan bir süreç olduğu söylenebilir. Teknoloji yaygınlaştıkça bilgi transferi de aynı oranda hız kazanmıştır. Bu anlamda ele alındığı zaman iki türlü globalleşmeden bahsetmek mümkündür. Bunlardan ilki dünyanın belli bir yerinde ve belli bir zamanında gerçekleşmiş olan globalleşmedir. Buna *yerel globalleşme* denilebilir. İkincisi ise, bütün dünyayı küçülten, zamanı ve mekanı neredeyse yok eden globalleşmedir. Buna *evrensel globalleşme* demek mümkündür. İkincisi, birincisinin devamı niteliğindedir. Bu nedenle evrensel globalleşmeden bahsedildiği zaman

10 McLuhan, M. ve Q. Fiore, *The Medium is the Massage*, New York: Bantam 1967, s. 63.

11 'Global köy' kavramını çağrıştıran bir kavram da 'global beyin' kavramıdır. Global beyin ile dünya çapında oluşturulan bilgi ağlarının dünyayı duyarlılık ve iletişim açısından insan beynine benzemesi kast edilmiştir. Bu kavram hakkında geniş bilgi için bkz. Willis Harman, *Global Mind Change: The Promise of the 21st Century*, Berrett/Koehler & Institute of Noetic Sciences 1998.

Yakup Çoştu'nun deyimiyle "yeni olan şey, dünyanın tek ve küreselleşmiş bir pazar halinde birbirine kenetlenmesinin derecesi ve yoğunluğudur."¹² Bin yıl önce kağı arabasının bulunuşu da globalleşme için bir adım sayılır. Çünkü, kağı arabası ticari anlamda düşüncecek olursa en azından mal taşımaya kolaylık getirdiğinden ticaretin daha uzaklara ve daha az zamanda ulaşmasını sağlamıştır. Ticaretin uzak bölgeler arasında yapılmış olması kültür alışverişine hız ve canlılık getirmiştir. Bu ise, esasen, günümüz globalleşmesinin sağladığı bilgi transferi ile özde aynı şeydir.

Yerel globalleşme örneği olarak bu gün dünya dinlerinin doğdukları coğrafyada veya belirli bir alanda yaygınlık kazanmasını göstermek mümkündür. Müslümanlığın Ortadoğu, İran, Anadolu ve Orta Asya'da, Budizm'in Asya'da ve Hıristiyanlığın ise Avrupa ve Amerika'da yaygınlık kazanmış olması buna örnek olarak gösterilebilir. Geçmişte tüccarlar, bilginler, düşünürler ve din adamları globalleşmenin öncüsü konumundaydı. Farklı coğrafyalarda yaşayan halklara kültür taşıyorlardı. Günümüzde, globalleşme denildiği zaman anlaşılan evrensel globalleşmedir. Bu nedenle evrensel globalleşmenin bu günkü durumu tespit edilmelidir.

Evrensel globalleşmede bu gün durum değişmiştir. Artık PC (Kişisel Bilgisayar) devri başlamıştır. PC, insanların her türlü bilgiyi zaman ve mekan engeli olmadan edinmesine imkan vermiştir. Bu yazıda globalleşme dendiği zaman yaygın olarak anlaşıldığı gibi Batının veya Amerikanın tek taraflı bilgi propagandası anlaşılmalıdır.

Hem yerel globalleşmede, hem de evrensel globalleşmede değişmeyen bir şey vardır. O da, sermayeyi ve siyasal gücü elinde bulunduran tarafın, kendi kültürünü benimsetmeye çalışmasıdır. Bu nedenle, her iki global çeşidinde de, yerel olanla görel olarak evrensel olan değerler, karşı karşıya gelmektedirler. Aradaki tek fark ise bilgi transferinin yerel globalleşmede yavaş, evrensel globalleşmede ise hızlı olmasıdır. Yerel ve evrensel globalleşme arasındaki ayrım belirlendikten sonra evrensel globalleşmenin doğurduğu tartışmalara geçilebilir.

Burada en önemli sorunlardan biri şudur: Teknolojiyi tekelinde bulunduran halkların kültürleri ve inançları, teknolojiyi tüketen halkların kültürlerini ve inançlarını da yok edebilecek mi? Şüphesiz bu, geleceğe yönelik bir soru olduğu için cevaplaması zordur. Ancak henüz nihai globalleşmenin gerçekleşmediği günümüzde teknoloji ile kültürel baskınlığın her zaman paralel yürümedikleri rahatlıkla gözlenebilir. Bu iddiayı iki kanıtla dayandırmak mümkündür:

1- Amerika ve Japonya düşünüldüğünde her iki ülkenin teknolojik gelişmişliği başa baş gitmesine rağmen, kültür ihracılarının aynı oranda olmadığı rahatlıkla görülmektedir. Japonya'nın, ne Amerika gibi bütün dünyaya mal olmuş ürünleri, ne de bütün dünyada tanınmış sanat ve sinema yıldızları vardır. Buradan en azından kültür ihracının teknoloji imkanlarıyla doğru orantılı olmadığını çıkarmak mümkündür.

¹² Yakup Çoştu, 'Homojenlik ve Heterojenlik Arasında küreselleşme-Din ilişkisi', İslamiyat, VI (2003), S. 2, s. 68.

2-Globalleşme, Doğu'da Batı'nın yemek ve giyim tarzını yaygınlaştırırken inançta tersi durum söz konusudur. Yani Batı'da Doğu'nun inançları yaygınlaşıyor. Budizm ve İslamiyet Batı'da ve özellikle Amerika'da büyük bir hızla yayılmaktadır. Al-Hayat gazetesi, İslam dininin Amerika'da hızla yayıldığını, hatta en hızlı yayılan din olduğunu söylemektedir. Bu haber yakın tarihlerde yayınlanan bir çok gazetede yer almıştır.¹³ Hamburger ve Coca-Cola'nın Doğu ve Müslüman ülkelerde yayılması globalleşme için neyse Batıda ve Amerika'da İslam dininin ve mistisizmin yayılması da aynı şeydir. Her ikisi de teknolojik gelişmenin sunduğu bilgi transferinin, yani, globalleşmenin sonucudur. Fakat giyim ve yemek tarzının, aynı oranda ve aynı doğrultuda etkileşim içinde olmaması, üzerinde durulmaya değer bir olgudur.

Teknolojik egemenliğin, değişimin yönünü etkilemede tamamen belirleyici olmadığına dayanarak globalleşmenin tamamen zararlı ve olumsuz bir şey olmadığı söylenebilir. Zaten globalleşmeyi tamamen zararlı görmenin nedeni onun Amerikan kültüründen veya Batı kapitalizminden ibaret sayılması ve ulusal kültür ve ekonomik kaynaklara karşı bir tehdit olarak görülmesidir. Bu anlayışı İslam dünyasında belirgin olarak kimi Arap aydınlarında görmek mümkündür.

İbrahim M. Abu Rabi, Arap dünyasındaki globalleşme anlayışlarını Marksist ve İslamcı yaklaşım olmak üzere iki kategoride toplar. Her iki grup da sözü edilen toptancı tavrı benimsemiş görünmektedirler. Abu Rabi, İlk grub için, Mısırlı Mahmud Emin el-Alim ve Suriyeli Sadıq Celal el-Azm'ı örnek verir.¹⁴ İkincisi içinse, Yusuf el-Kardavi ve Muhammed el-Qutb'u örnek verir.¹⁵ Globalleşmenin ne olduğu konusunda bu iki grup arasında bir ayrım vardır. Ancak globalleşmenin geleceği hakkında her iki kategoride aynı karamsarlık vardır. Rabi'ye göre Arap Marksistler, globalleşmeyi Amerikalaşma ile değil Kapitalizm ile eş anlamda kullanmaktadırlar. Çünkü onlara göre, kapitalizm daha genel ve daha eski bir kavramdır. Bu nedenle globalleşme, Amerikan egemenliğinden çok, sermayenin egemenliği demektir.¹⁶

Marksist Arap düşünürlerinin aksine İslamcı düşünürler, hatta Berberi asıllı 'modernist' düşünür el-Cabiri dahil, "küreselleşmeyi Batılılaşmayla, Batılılaşmayı da Amerikalılılaşmayla eş tutmaktadırlar."¹⁷

Hem Marksist, hem de İslamcı düşünürlerin globalleşme konusunda anlaştıkları konu, Rabi'ye göre şudur: Hem Marksistler, hem de İslamcılar, İslam ve Arap dünyasının globalleşme karşısında direnme şansının olmadığını söylemektedirler. Marksistlere göre artık Hantington'un 'medeniyetler çatışması' tezi geçersizdir. Çünkü artık dünya medeniyetlerle dolu değil, aksine

13 Al-Hayat (London), Ekim 11, 2001; Al-Ayyam (London), Ekim 12, 2001; Al-Ahram Al-Arabi (Egypt), October 20, 2001; Los Angeles Times, May 31, 1996; New York Times, Feb 21, 1989.

14 İbrahim M. Abu Rabi, 'Çağdaş Arap Düşüncesi ve Küreselleşme', Çev., Zikri Yavuz, İbrahim Bor, İslamiyat VI (2003), sayı 2, s.16.

15 Rabi, a.g.m., s. 26.

16 Rabi, a.g.m., s. 16-17.

17 Rabi, a.g.m., s. 26-27.

bir tek kapitalist medeniyet egemenliği vardır.¹⁸ Bu nedenle artık globalleşme, "kapitalist üretim biçiminin, tüm dünya çapındaki zaferi anlamına gelir."¹⁹ Aynı şekilde İslamcı düşünürler de küreselleşmenin Müslümanların aleyhinde olacağına dair karamsarlık içindedirler. El-Kardavi'ye göre, küreselleşme, "bizim kaderimizmiş gibi gözüküyor. Onun pençelerinden kurtulamayız veya onu reddetmeye muktedir de değiliz."²⁰ Muhammed Qutb ise, modern dünyada İslam dininin sahipsiz ve savunmasız olduğunu kabul ederek daha da karamsar olduğunu ortaya koyar.²¹

Esasen Abu Rabi'nin İslamcılar ile Marksistler arasında yaptığı ayrım net bir ayrım değildir. Aralarındaki ayrımın globalleşmeden çok globalleşmenin muhtemel sonuçları konusunda olduğunu söylemek mümkündür. Her iki grup da globalleşmeyi Batı veya Amerikan sermayesinin egemenliğinin getirdiği çaresiz durum olarak kabul etmektedirler. Çünkü globalleşme sadece İslam veya Doğu için bir tehlike değildir. Dolayısıyla eğer bir tehdit varsa bu evrensel bir tehdittir. Bu global tehdit, İslamiyet ve Doğu için neyse Batı ve Hıristiyanlık için de aynı şeydir. Bu iddia birkaç nedenle desteklenebilir:

Birincisi, Doğuda veya İslam dünyasında taşınan endişelerin aynısının Avrupa'da da var olmasıdır. Örneğin Fransızlar kültürlerinin Anglo-Sakson ve Amerikan etkisinin ağır etkisinde kalmasından büyük endişe duymaktadırlar. Özellikle Fransa başta olmak üzere bir çok Avrupa ülkesinde globalleşmeye karşı büyük bir muhalefet oluşmuş durumdadır. Le Pen gibi aşırı sağcılar için, globalleşme 'birinci derecede düşman'dır. Yine Avrupa'da G8 toplantılarının sürekli bir şekilde kendilerine 'küreselleşme karşıtları' diyen gruplar tarafından protesto edilmeleri de buna örnek verilebilir. Globalleşmeye karşı Avrupa'daki bu tutumun iki temel nedeni vardır: Yerel kültürlerin Amerikalılaşmasına ve sermayenin birkaç ülkenin tekelinde toplanmasına karşı duyulan endişe.

İkincisi, Hıristiyanlar için globalleşme, en az Müslümanlar kadar endişe vericidir. Çünkü yerel bazı Hıristiyan inançlar da Müslümanların veya Doğu dinleri inananlarının hissettiği tehlikeyi hissetmektedir.²² Çünkü kısmen yerel olan Hıristiyan mezhepler, globalleşmenin güçleri tarafından tehdit altında tutulmaktadır. Bütün bunlara dayanarak globalleşme, Amerikalılaşma ile eş anlamlı olarak kabul edildiği zaman dünyanın ortak düşmanı olarak kabul edilmesi anlaşılır olmaktadır.

Üçüncüsü, globalleşmenin Amerikalılaşma olduğunu söylemek için öncelikle globalleşmenin beraberinde yaydığı kültürün gerçekten Amerikan kültürü olup olmamasına bakmak gerekir. Globalleşme ile yaygınlık kazanan ve 'Amerikan kültürü' diye bilinen kültür aslında Amerikan halkını da en az diğer halklar kadar endişelendirmektedir. Çünkü Amerikan halkının %90-

18 Rabi, a.g.m., s. 17.

19 Rabi, a.g.m., s. 21.

20 Rabi, a.g.m., s. 27.

21 Rabi, a.g.m., s. 27.

22*Bkz. Max L. Stackhouse, Tim Dearborn, Scott Paeth, *The Local Church in a Global Era: Reflections for a New Century*, 2000.

95'i dindar iken, veya dindar olduklarını söylerken²³ "Rock yıldızlarının, sinema yöneticilerinin %90-95'i ateisttir. Dolayısıyla popüler kültür, bir çok kişinin kendisini özdeşleştirmede ortak kültür, şimdi bir global kültür haline gelmiştir, ama bu bizzat Amerika'yı temsil etmiyor."²⁴ Yani çoğunluğu dindar olan bir toplum, çoğunluğu ateist olan bir grup tarafından oluşturulan ve piyasaya sürülen kültürün yer yüzünde egemen olmasını istemez. Bu nedenle rahatlıkla denilebilir ki globalleşmenin beraberinde yer yüzüne yaygınlaşan Hollywood kültürü Amerika'nın da istediği bir kültür değildir.

Bu üç nedene dayanarak globalleşmenin Amerika veya Batı kültürünün egemenliğinden ibaret olmadığı rahatlıkla söylenebilir. Çünkü globalleşme, dünyanın her tarafında yerel kültürler ve inançlar için bir tehdit olarak algılanmaktadır. Bu genel ve yaygın duruma rağmen bu yazının başlığı gereği, globalleşmenin dinler üzerindeki etkisi üzerinde durulacaktır. Genel olarak bütün dinlerin, globalleşmenin getirdiği yeni düzen ile değişime zorlandıkları bir gerçektir. Ancak burada esas sorun şudur: dinler bu süreçte tek taraflı mı yoksa karşılıklı mı etkilenmektedirler?

Globalleşmenin Dinler Üzerindeki Etkisi

Globalleşmenin din üzerindeki etkisine ilişkin sorunun cevabı çokça tartışılmıştır. Ve bu anlayışa göre globalleşme, tek taraflı etkileşime yol açtığı için toplumların kültürü ve dini için zararlıdır. Böyle bir tezi savunanlardan biri de '*Küresel Köyde İslam*' isimli makalenin yazarı olan Bilal Sambur'dur. Ona göre, globalleşme süreci, "İslam için, kendini özgürce yeniden gerçekleştirme ve hayatla bütünleştirme olanağı yaratmamıştır... Bu, İslam'ın kendisini gerçekleştirmesinin önünde engel oluşturduğu gibi, insanlığın diğer medeniyet bölgeleriyle sağlıklı alışverişte bulunmasına da handikap oluşturmaktadır."²⁵ Oysa İslam dini veya yeryüzündeki herhangi bir kültürün kendini ifade etmesi, en çok günümüz globalleşme sürecinde gerçekleşmiştir. Çünkü, artık bir insanın düşüncelerini yaymasına engel olmak mümkün değil gibi görünmektedir. 'Global Köy'ün anlamı herkesin kendini gerçekleştirebildiği küçültülmüş dünya demektir. Dünyanın 'köy'leşmediği dönemde sadece arkasında büyük sermayesi veya siyasal desteği olan dinler kendini anlatma özgürlüğüne sahip idiler. Bu nedenle, dünyanın, bilgiyi ve teknolojiyi tekelinde bulunduran ve onları istediği yönde kullanan güçlerin istediği doğrultuda değişmediği rahatlıkla görülebilmektedir. Bunun nedeni ise, bilgi akışının yoğunluğu kadar bilginin doğruluk ve tutarlılığının da önemli olmasıdır. Globalleşme teknolojinin ucuzlaması ile birlikte yerel ve zayıf olan da kendini ifade hakkı vermiştir.

23 Robert Royal, 'Küreselleşme ve Sivil Din', Medeniyetler Çatışmasından Diyaloga, İstanbul: Gazeteciler ve Yazarlar Vakfı Yayınları 2002, s. 88. Ayrıca Craig Hamilton, Amerikan halkının %94'ünün Tanrı'ya inandığını ve % 66'nın da dinin, çağın bütün sorunlarına çözüm bulabileceğine inandığını aktarır. Bkz. Craig Hamilton, 'The New American Spirituality', What is Enlightenment, Fall/Winter 2000, s. 24.

24 Robert Royal, a.g.e., s. 88.

25 Bilal Sambur, 'Küresel Köyde İslam', İslamiyat, VI (2003), S. 2., s. 86.

Roland Robertson, bu süreçteki etkileşimin bilgiyi ve teknolojik araçları teklinde bulunduranların isteği doğrultusunda değil de karşılıklı olduğuna inananlardan biridir. Ona göre bu birliktelik oluşurken sadece evrensel olan yerel olanı etkilemez. Yerel olan da evrensel olanı etkiler. Robertson'un deyişiyle "globalleşme, evrenselin yerelleştirilmesini ve yerelin evrenselleştirilmesini içeren çift taraflı bir sürecin kurumsallaşma şeklidir."²⁶ Robertson'un bu çift kutuplu etkileşim sürecine benzer bir yorum da '*Homojenlik ve Heterojenlik Arasında Küreselleşme-Din İlişkisi*' adlı makalenin yazarı Yakup Çoştı tarafından yapılmaktadır. Çoştı'ya göre globalleşme sürecinde, homojen ve heterojen olmak üzere çift kutuplu bir etkileşim süreci takip etmektedir. Birinci süreçte, "küreselleşme, özelleştirme ve izafileştirme süreçleriyle dinin ontolojik temellerini tahrip etmekte ve toplumsal alandaki etkisini zayıflatmaktadır."²⁷ İkinci süreçte ise, küreselleşme, "geleneksel dinlerin canlanmasına veya yeni dinî hareketlerin doğmasına zemin hazırlamakta ve böylelikle küresel arenanın şekillenmesinde dine önemli bir imkan sunmaktadır."²⁸ Globalleşme süreci, din konusunda günümüz insanını iki şeyden birini tercih etmeye zorlamıştır: 'muhafazakar tercih' ve 'liberal tercih.' 'Muhafazakar tercih', "geleneksel dini yapının devamını ifade etmektedir... Liberal tercih, 'küresel toplumun şartlarına göre dinin ve dini kurumların yeniden yorumlanmasının ve yapılandırılmasının gerekli olduğunu savunmaktadır."²⁹ Her ne kadar globalleşme, insanı iki seçenek arasında tercih yapmaya zorlamaktaysa da genelde liberal anlayış, yani, 'küresel toplumun şartlarına göre dinin ve dini kurumların yeniden yorumlanması ve yapılandırılması' yönünde tercih yapıldığı bir realitedir. Fakat dinlere ilişkin bu yaklaşım, Çoştı'nun iddia ettiği gibi dinin doğrudan özüne ilişkin bir tahribat niteliğinde değildir. Bu durum, dinin özünü kirleten tarihsel unsurlardan arınmasına yardımcı olan bir durumdur. Ve tarihsel olarak bağladıkları kabuklardan sıyrılması durumunda dinler, birbirlerine yaklaşacaklardır. İlk bakışta bunun dinler için bir tahribat olduğu düşünülebilir. Ancak, dinlerin, *adalet, dürüstlük, emeğe saygı, ahlakın gerekliliği* gibi ortak unsurlarının daha belirginleşmesi dinler arasındaki kavgaları yok edeceği gibi dinin global düzeyde daha güçlü bir kurum olmasını da sağlayacaktır. Bu durumun, sanıldığı gibi, dinin kamusal alandan çekilmesi ile sonuçlanması için bir neden görünmemektedir.

Dinler ve inançlar bu çift taraflı etkileşim sürecinin başlamasıyla değişime uğramaktadır. İletişim teknolojisinin bu düzeye gelmediği daha önceki dönemlerde dinler, kısmen başka dinlerin etkisinden korunabiliyorlardı. Ancak bu gün, dinlerin kendini bilginin etkisinden koruması zordur. Globalleşme, bilginin mahremiyetini ve bilgiyi tekelinde bulunduranların kutsallığını bozması gibi masum bir sonucunun yanında bir de dinlerin hesaplaşma ortamını sağlıyor. Bu durumda dinler eşit düzeyde rasyonellik savaşı vermektedir. Bu nedenle burada teknolojik imkanları elinde bulunduranların geçici

26 Robertson, a.g.e., s. 102.

27 Çoştı, a.g.e., s. 71.

28 Çoştı, a.g.e., s. 74.

29 Çoştı, a.g.e., s. 73.

hakimiyetinden bahsedilebilir. Ancak bu geçici hakimiyet daha sonra yerini, haklı ve rasyonel olana bırakmak zorundadır. Yerel dinlerin bütüncü olmayan din teorileri bütüncü ve evrensel dinler karşısında küçülmektedir. Yerel dinler evrensel dinlerin ilkelerini taklid eden versiyonlar konumuna gelmektedir. Veya en azından ister istemez karşılaşılan bilgi, dinî inançların ve din kurumlarının eskisi gibi kalma şansını yok etmiştir denilebilir.

Globalleşmenin oluşturduğu uygarlık ortamında genel olarak dine bireysel ve entelektüel olmak üzere iki yöneliş olduğu görülmektedir. Bunlardan *bireysel yöneliş*lerin temelinde modern hayatın getirdiği problemlerden kaçış yatmaktadır. Dine bireysel yöneliş ya mistisizm veya radikalizm şeklinde olmaktadır. Mistisizme yöneliş Batıda Budizm gibi Doğu dinlerine ve İslam mistisizmine doğru gelişirken, İslam dünyasında da şeyhlere ve cemaatlere doğru olmaktadır. Radikalizme yöneliş ise Batıda Hristiyan Fundamentalizmine doğru gelişirken İslam toplumlarında ise bu yönelişin Siyasal İslam doğrultusunda olduğu görülmektedir.

Globalleşmenin sebep olduğu ikinci tür yöneliş ise *entelektüel yöneliş*dir. Entelektüel yöneliş, modern hayatın doğurduğu insanlık problemlerinin din ile çözülebileceğine olan inanç olarak tanımlanabilir. İnsan haklarının kurumlar ve bireyler tarafından benimsenmesi, Satanizmin, aşırı dünyevileşme, materyalizm, bilimcilik (bilim veya bilimsellik değil) ve benzeri problemlerin ancak dine vurgu ile ve dinler arası işbirliği ve dayanışma ile çözülebileceği düşüncesini doğurmıştır.

Dinlerin entelektüel zeminde bir araya gelmelerinin globalleşmenin doğurduğu bir sonuç olduğu kesin gibi görünüyor. Kesin olan başka bir şey de, yukarıda izah edildiği gibi bir araya gelen dinlerin karşılıklı ve çift taraflı etkileşim içinde olduklarıdır. Acaba dinlerin bu karşılıklı etkileşimi onların teolojik düşüncelerini ve kutsal metinlerine ilişkin inanışlarını olumsuz yönde etkiler mi?

Bu sorunun cevaplanabilmesi için, globalleşmenin bir sonucu olarak bir araya gelen dinlerin hangi bağlamda gerçekleştiğine bakılmalıdır. Fakat bu sorunun cevabına geçmeden önce dinler arası ilişkinin ve etkileşimin gerçekten globalleşmenin bir sonucu olup olmadığı üzerinde durmak gerekir. Kolaylıkla kabul edilebildiği gibi dinlerin bir araya gelişleri ahlaki bir kaygının sonucudur. Dünyada materyalist ve bilimci anlayışların yaygınlaşması ile birlikte ahlakın zayıflaması sonucunda dinlerin ortak değerleri üzerinde daha çok düşünülmüştür. Zaten dinin doğasında 'ahlaki tamamlamak' vardır. Bindiği gibi insanlık bu gün bir takım ahlak sorunlarıyla karşı karşıyadır. Bunlardan bazıları, adalet (insan hakları, gelir dağılımındaki denge, ulus devletlerin eşitlikçi olmayan yasaları vs.), çevre kirliliği, din çatışmalarının önlenmesidir. Acaba dinler, insanlığın bu problemleri karşısında uzlaşmaya girdiklerinde, bu durum, teolojik bir yakınlaşmaya veya etkileşime de neden olabilir mi? Bu soruya evet demek mümkün gibi görünmektedir. Veya en azından dinlerin ritüellerinden çok teolojik birlikteliğinden bahseden anlayışların varlığı kesindir. Buna örnek olarak, John Hick'in 'Dini Çoğulculuk' anlayışı, Rene Guenon'un 'Evrensel Gelenekçilik' anlayışı, Frithjof Schoun'un 'Dinle-

rin Aşkın Birliği' anlayışı gösterilebilir. Bu anlayışların ortak yanı, dinlerin teolojik yakınlığını hatta birliğini gündeme getirmiş olmalarıdır. Bu anlayışların, bütün dinlerin ortak noktalarından yola çıktığı düşünüldüğünde, dinlerin, globalleşme sonucunda ortaya çıkan bu tür dayanışma arayışlarının dinleri teolojik düzeyde yakınlaşmaya itmiş olması doğal bir süreç olarak görülebilir. Temel düşünce şudur: Bütün dinlerin var oluşları ve ortaya çıkışları aynıdır. Kaynak ve amaç aynı ise teolojik birliktelik veya benzerlik gerekli gibi görünmektedir.

Dinler arasındaki bu yakınlaşmanın teolojik sonuçlarına girmeden önce akla gelebilecek bir muhtemel sorunun cevaplanmasında yarar vardır. Soru şudur: Globalleşme dinlerin sadece yakınlaşmasına mı neden olmuştur, din çatışmaları da globalleşmenin sonucu değil midir? İlk bakışta dinler arasındaki çatışma globalleşmenin bir doğal sonucu gibi görülebilir. Ancak üzerinde daha dikkatli düşünüldüğü zaman, dinler arasındaki kavgalar diye nitelendirilen çatışmaların esas nedeninin ekonomik ve siyasi nedenlerden çıkan çatışmalar olduğu rahatlıkla gözlenebilir. Evet belki globalleşme ile birlikte hem Batıda hem de Doğuda dini radikalizmde bir artış gözlenmiştir. Ancak, dinî radikalizm ve farklı dinden olanların düşmanlıkları aslında dinî olmaktan çok etnik, siyasi ve özellikle de ekonomiktir. Fakat tarihin her döneminde yapıldığı gibi bu türden savaşlar, bu gün de yine din kisvesi altında yapılmaktadır. Dinler arasındaki çatışmaların din dışı nedenlere dayandığının en büyük kanıtı, Kurtz'ın dediği gibi, bu çatışmaların, dinlerin kendi içlerinde gelenekçi ve modernist anlayışlar arasında da olmasıdır.³⁰ Eğer bu savaş dinî olsaydı din içinde olmaması gerekirdi. Aynı dinin farklı anlayışları arasında olması onun dinî olmaktan çok aynı dinin farklı kavrayışları arasında olduğunu gösterir.

İnsanların din dışı nedenlerle harekete geçtiği bu tür dindarlıklar bir tür *siyasal dindarlık*tir. Bunun geçmişte yaşanan en belirgin örneği Haçlı Seferleri'dir. Günümüzde ise Filistin'de Hamas'ın dindarlığı ile 11 Eylül Saldırısı sonrasında Amerika'da artan fakat henüz örgütlü olmayan dindarlık birer *siyasal dindarlık* örneğidir. Bu tür çatışmaların nedeni genelde can ve mal güvenliğinin kendi dininden olmayan kişilerce tehdit edildiğini düşünmektir. Nitekim Arap dünyasında yoğunlaşan globalleşme karşıtı entelektüel tavır, aslında bir dini tavır değildir. Her ne kadar Arap aydınları bir Arap-İslam sorunu olarak görüyorlarsa da bu tavır, Batı-İsrail-Amerika eşlemesi ve sömürge karşıtlığının güdüsüyle oluşan bir tavır alıştır. Arap aydınlarının bu konudaki yazdıklarına bakıldığında İslam dininin globalleşmeden zarar gördüğünü örnekleyememektedirler.³¹ Daha çok Arap kültürünün uğradığı erozyona dikkat çekilmektedir. Ayrıca, eğer Batı tandanslı globalleşme gerçekten

30 Lester Kurtz, *God's in the Global Village: The World's Religions in Sociological Perspective*, Pine Forge Press, Thousand Oaks, California, 1995, s. 172.

31 Muhtelif Arap aydınlarının globalleşme karşıtı düşünceleri için bkz. Nasr Hamid Abu Zayd, *Diversity of Cultures and the Plea for a Just World*, Qantara, 21 Şubat, 2003; Hasan Hanafi, *Globalization is Western Hegemony*, Qantara, 21 Şubat 20003, www.qantara.de/webcom/show_softling.php/_c-365/_lkm-1/i.html.

İslam için bir tehdit olsaydı aynı endişenin Batı'da yaşayan Müslümanlarca da hissedilmesi gerekirdi.

Din dışı nedenlere dayanan bu çatışmanın, hatta savaş amaçlı bir araya gelişlerin bile kaçınılmaz olarak dinler arasındaki etkileşime neden olduğu yadsınamaz. Bu genellemeye Müslümanları yok etmek niyetiyle başlatılan Haçlı Savaşlarını bile dahil etmek mümkündür. Çünkü Haçlı Seferleri, "Batı dünyasının Doğu dünyasını tanımasını, Doğu dünyasının Batı dünyasını tanımasını ve karşılıklı ticaretin, bilimin gelişmesini, kültür alışverişinin başlamasını" sağlamıştır.³²

Bu tarihsel olgulara dayanarak dinler arasında, çatışmadan çok karşılıklı etkileşimin esas olduğu söylenebilir. Bunun aksine, çatışmanın esas kabul edilmesi durumunda bile, yine de karşılıklı etkilenişin bir realite olduğu yadsınamaz. Globalleşme, dinlerin zorunlu karşılaşmasını ve bu karşılaşmanın sonucunda da doğal bir yakınlaşmayı dayatmaktadır. Bu yakınlaşma yerel, tarihsel ve kültürel öğelerden arınmaktan başka bir şekilde olmamaktadır. Bu durum, beraberinde bir teolojik yaklaşımı getirmektedir. Bu nedenle globalleşmeyi, Beyer'in ifadesiyle, çatışmadan çok yerel kimliklerin doğal seleksiyonu gibi görmek³³ gerekir. Bu doğal seleksiyonun dinler için de geçerli olmaması için bir neden görülmemektedir.

Bu 'doğal seleksiyon', dinlerdeki geleneksel formların hızlı ve gözlenebilir oranda bir dönüşümüne neden olur. Çünkü bütün dinlerde evrensel olmayan yerel kültürlerin kalıntıları vardır. Bu tür kalıntılar zaten çoğu zaman dinlerin kendi içinde de gelenekçilerle modernlerin çatışmasına neden olur.

Dinler, etnik, ulusal, toplumsal olan bu tür yerellikten kurtulmakla evrensel zemin imkanı bulmuş oluyorlar. Evrensele bir dönüş niteliğinde olduğu için bu değişim, dinler için bir tür 'öze dönüş' olarak isimlendirilebilir. 'öze dönüş' bağlamında, evrensel hukuk ve ahlak değerleri dini bir temele oturtulmaya çalışılmaktadır. Bunun iki önemli nedeni vardır. *İlki*, bu değerler öylesine kabul görmüştür ki, artık hiçbir dinin, dünya kamuoyunda bu derece yaygın kabul gören bir şeyi yadsıması düşünülememektedir. *İkincisi* ise, sağduyunun kabul ettiği bu değerlerin zaten bütün dinlerin insanlardan istediği şey olmasıdır. Zaten bütün dinler insanlığa daha huzurlu bir hayat vaat etmektedirler. İnsan Haklarının dini temeli üzerine yazılmış olan kitaplardan biri bir hukuk profesörü olan Hüseyin Hatemi tarafından yazılmış '*İnsan Hakları Öğretisi*'dir. Hatemi, söz konusu kitapta 'İnsan Hakları' kuramının dini bir temeli olduğunu şöyle ifade eder: "İnsan hakları kuramı 'ateizm' üzerine kurulamaz. 'insan Hakları Tabiat'den gelir' demekle, 'Allah'dan gelir' demek arasında da hiçbir çelişki yoktur. 'Ekmeğün buğdaydan yapılır', 'undan yapılır', 'hamurdan yapılır', diyen üç kişinin sözleri arasında çelişki olmadığı gibi. Tabiat bütünü ile Allah'dan geldiği, Yaratıcı ve Rabb O olduğu için de, 'insan hakları Allah'dan gelir' demek daha doğrudur."³⁴ Öyle ki artık günü-

32 Süleyman Hayrı Bolay, 'Müzakere', Medeniyetler Çatışmasından Diyaloga, İstanbul: Gazeteciler ve Yazarlar Vakfı Yayınları 2002, s. 61.

33 Peter Beyer, a.g.e., s. 2.

34 Hüseyin Hatemi, İnsan Hakları Öğretisi, İstanbul: İşaret Yayınları 1998, s. 98.

müzde 'İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi' kutsal bir metin gibi ele alınmaktadır. Hıristiyan ve Müslüman aydınların kendi dinlerinin insan haklarına saygılı bir din olduğunu söylemek zorunda kaldığı bir döneme girilmiştir. Evrensel aklın kabul ettiği bu metin, dinlerin kendi kutsal metinlerinin üstünde bir metin olarak kabul edilmiyorsa bile en azından kutsal metinlerin bu metin ile çelişmediğinin kanıtlanmasına ihtiyacı duyulmaktadır. Tanrı'nın insana doğal olarak verdiği hakları kullanmasına ortam sağlamak, kullanmıyorsa bunun için mücadele etmek bütün dinlerin sahip çıkacağı bir anlayıştır. Çünkü dinler 'ahlakı tamamlamak' için gönderilmişlerdir. Yoksa yeni bir ahlak oluşturmak için değil. Ahlakın ilkeleri 'İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi' gibi yazılı olabileceği gibi yazılı olmayan fakat her kes tarafından kabul edilen bir takım ilkelerden de oluşabilir. Öyle görünüyor ki ahlak, dinlerin 'ortak kelimesi' ve ortak paradigmasıdır. Globalleşme ile birlikte dinler, bir ortak ahlakın arayışının yanı sıra, materyalizme, ahlaki temeli olmayan hukuka ve salt olgusal alanı var kabul eden pozitivist bilim anlayışına karşı ortak tavır belirleme eğilimine gelmişlerdir. Bu tavrın etkin olması için dinlerin ortak birliği veya birlikteliğinin bir felsefi zemini olması gerekir.

Dinler arasındaki bu yaklaşımın felsefi temeli aslında bütün dinlerin özde bir olup sonradan farklılaştıklarına ilişkin inançtır. Dinlerin kaynak ve temel olarak bir olduğu fil benzetmesiyle dile getirilmiştir. '*Are All Religions One?*' kitabının yazarı Douglas Groothuis, meşhur 'körler ve fil' hikayesiyle bunu dile getirir. Hikaye, tamamen algılayamadığımız bir varlığı, algıladığımız kadarıyla tanımladığımızı ve algılayamadığımız kısmını yanlış veya yok saydığımızı vurgulamaktadır. Bu hikayeye göre, görme duyusu olmayanlardan "filin dişine dokunan, hayvanın düz ve sert olduğunu; kuyruğuna dokunan onun ince ve uzun olduğunu; kulağına dokunan onun yumuşak ve esnek olduğunu; derisine dokunan onun pürüzlü olduğunu söyler. Varlığı sınırlı bir şekilde anlayan ve algılayan insan, algısı oranında yargıda bulunmaktadır. Gerçeğin tamamından habersiz olunca, herkes filin tamamını çok sınırlı tanımıyla ele almaktadır. Oysa fil onların tamamından ibarettir."³⁵ Bu hikayedeki mantık acaba aynen dinlere de uygulanabilir mi? Bu anlamda "her dinin parçaya ait bilgilere sahip olduğunu, dine ilişkin bu hatalı düşünce dini gerçekliği dışarıda bırakmaktadır. Daha üst bir noktada, biri (filde olduğu gibi), bütün dinlerin bir tek ilahi gerçekliğin ayrı parçaları olduğunu görür. Bu nedenle, dini anlaşmazlıklar üzerine yapılan tartışmaların, çatışmaların ve hatta savaşların tamamı anlamsızdır."³⁶

Burada, dinlerin ortak inançları ve ibadet şekillerinin karşılaştırması yapılmayacaktır. Çünkü bu yazının konusu ne dinlerin ortak inançlarını ve asgari müştereklerini, ne de kutsal metinlerindeki benzer ayetleri tespit etmektir. Burada bizi ilgilendiren şey, globalleşme ile birlikte birbirleriyle temas kurmak zorunda kalan dinlerin, teolojik etkileşimidir. Genel olarak dinlerin etkileşimi için şunu söylemek mümkündür: Hiçbir din, başka dinlerle

35 Douglas Groothuis, *Are All Religions One?*, Downers Grove, Illinois: Inter Varsity Press 1996, s. 4-5.

36 Douglas Groothuis, a.g.e., s. 5.

karşılaştıktan sonra eskisi gibi kalmaz. Yani her din başka dinlerle karşılaştıktan sonra belli bir oranda değişime uğrar. Bu değişim elbette kutsal metinlerinin değişimi şeklinde olmaz. Kutsal metinlerin ilelebet aynı kalması mümkündür. Ancak, inananların kutsal metne bakışı ve metni yorumlayışı eskisi gibi kalmaz.

Burada esas sorun, dinlerin teolojik yapısının bu global iletişimden etkilenip etkilenmeyeceğidir. Yukarıda globalleşmenin bilgi temelli bir olgu olduğu izah edildi. Dinlerin etkileşimi söz konusu olduğunda bu bilgi, dinlerin bilgisidir. Bu nedenle denilebilir ki dinler, globalleşme ile başkasının dinini öğrenmiş olmaktadırlar. Öyleyse şu kesin yargı dile getirilebilir: *Globalleşme ister istemez, diğer dinleri bilmemize neden olur.* Bu yazıda ulaşılan ilk yargı budur.

Bu tespit yapıldıktan sonra, bilme ve aydınlanma ile teoloji şekli arasında bir ilişkinin olup olmadığına bakılabilir. Teolojinin akla yatkın olanı ile insanlığın bilgilenmesi arasında doğrudan bir ilişki varmış gibi görünmektedir. Bunun iki kanıtı vardır: *Birincisi*, insanlığın din tarihine bakıldığı zaman 'batıl inanç' şeklinde isimlendirilmesi mümkün olan rasyonel olmayan teolojilerin, eskiden daha yaygın olduğu görülmektedir. Rasyonel olan teizmin izlerine zaman zaman rastlansa da insanların bu tanrı anlayışını kısa sürede paganizme çevirdiği, düşünsel bir derinlik gerektiren bu tanrı anlayışının uzun süre ayakta tutulmadığı bilinmektedir.

Rasyonel teoloji ile bilgilenme arasındaki ilişkiye *ikinci* kanıt ise bu gün ki toplumlarda açıkça görülen şeydir. Bu gün bilginin ve teknolojinin yaygınlaştığı toplumlarda paganizmin ve politeizmin azaldığı görece olarak daha tutarlı teolojilerin yaygın olduğu, teknoloji ve bilgi bakımından geri kalmış kabile tarzı toplumlarda ise paganizmin halen canlı bir şekilde yaşadığı görülmektedir. Çünkü "zamanın ne kadar gerisine gidilirse gidilsin, insanoğlunun o oranda politeizme dalmış olduğu görülür."³⁷ Bu dönemlerde daha mükemmel bir dinin herhangi bir izine veya herhangi bir belirtisine rastlanılmamaktadır. Bütün tarih, en eski kayıtlar, politeizmin yeryüzünde tek ve yaygın din olduğunu aktarıyor; "kuzey, güney, doğu, batı her yer aynı, duruma istisnasız bir şekilde şahitlik etmektedirler. Böyle kesin bir delile karşı ne ileri sürülebilir ki?"³⁸ Hume'a göre aksini iddia etmek, insanların, "cahil ve barbar olduklarında doğruyu bulmuş olduklarını, ama bilgi edinip duyarlı hale gelince yanlışları batıldıklarını iddia etmektir. Ama bu iddia ile, sadece bütün ihtimallerle ters düşmüş olmayız; aynı zamanda ilkel kabileler üzerindeki bugünkü deneyimlerimizle de çelişmiş oluruz. Amerika, Asya ve Afrika'daki yerlilerin tamamı bu gün politeisttir. Bu kuralın hiçbir istisnası yoktur."³⁹ Kitab-ı Mukaddes ve Kur'an-ı Kerim'de yer alan ve Hz. Adem ile birlikte var olduğuna inanılan tanrı anlayışlarının tarih içinde paganizme dönüştürüldüğü yine aynı kutsal metinler tarafından aktarılmaktadır.

37 David Hume, *Natural History of Religion, Essays Moral, Political and Literary'nin içinde*, Vol. II. Ed. T. H. Green ve T. H. Grose, London: 1964, s. 310.

38 Hume, a.g.e., s. 310.

39 Hume, a.g.e., s. 310-1.

Teolojik düşüncenin şekli ile bilgilenmenin doğrudan ilişkili olduklarını söylemek mümkündür. Globalleşme ile de her türlü bilginin yaygınlık ve paylaşılabirlik kazanmış olduğu kesin bir gerçektir. Öyleyse peygamberlerin tek Tanrı inancına çağrısı istisna olarak kabul edildiğinde, Hume'un yukarıdaki genellemesinin, tamamen doğru olduğunu söylemek mümkündür. O zaman ikinci çıkarım olarak şu yargıda bulunulabilir: *Bilgilenmek, insanı paganizmden uzaklaştırıp teizme yakınlaştırır.*

Bilgilenme ile politeist veya paganist unsurlar içeren dinler, rasyonel olana yöneliyor demek paganizm içeren dinlerin rasyonel dinlere karşı dayanma gücü yok demektir. Paganist dinler ya kendilerini geliştirmişler, bir başka deyişle paganist inançlarını rasyomalize etmişlerdir veya rasyonel olan dine yenilip yok olmuşlardır. Bunun en güzel örneği Hz. Muhammed'in getirdiği din ile Mekke müşriklerinin dini arasındaki mücadeledir. İslam dininin getirdiği Tanrı anlayışı karşısında helvadan tanrısının heykelini yapıp onları acı-karıca yiyen bir tanrı anlayışının direnme gücü olmamıştır. Bunun örnekleri tarihte çoktur.⁴⁰

Rasyonel teoloji ile paganist teoloji arasındaki bu işleyiş bu gün de gerçekleşiyor mu? Yukarıda izah edildiği gibi globalleşme ile birlikte dinler, ister istemez karşı karşıya gelmişlerdir. Bu karşılaşmada elbette bir taraf tamamen özne diğer taraf tamamen nesne konumunda olmayacaktır. Bu geçmişte de böyle olmuştur. Bir başka deyişle rasyonel dinler tamamen baskın, rasyonel olmayan dinler de tamamen edilgen konumunda olmayabilirler. Hatta bazen rasyonel dinler, rasyonel olmayan dinlerin kimi rasyonel yönlerinden etkilenebilirler.

Öyle görünüyor ki rasyonel dinler ile paganist dinler arasındaki mücadele devam etmektedir. Hatta insanların Tanrıyı somutlaştırma eğilimi nedeniyle dünyanın her yerinde rasyonel dinin yaygınlaşması durumunda bile yeni paganist anlayışlar doğar ve bu ikili mücadele yeniden başlar. Bu bir süreçtir.

Globalleşme ile birlikte karşı karşıya gelen dinlerin bu çatışmayı yaşayacağı kaçınılmaz gibi görünmektedir. Bu çatışmada elbette insanlar paganist unsurlar içeren dinlerini uzun süre savunamayacaklardır. Öyleyse bu gün de kısmen veya tamamen paganist olan dinlerin veya teolojilerin, rasyonel olan teolojilerle karşılaşması sonucunda büyük oranda değişeceği ve eskisi gibi kalamayacağı söylenebilir. Esasen bütün dinlerde sonradan oluşan veya aslında yer alan bir takım batıl, paganist veya rasyonel olmayan unsular vardır. Dolayısıyla bütün dinler farklı oranda değişime uğrayacaktır. O halde, bir üçüncü yargı olarak denilebilir ki *globalleşme ile birlikte isimleri değişmese dahi hiçbir din eski din olarak kalmayacaktır.*

SONUÇ

Bu yazıda görüldü ki globalleşmenin çok farklı tanımları yapılabirliğine rağmen bütün tanımların ortak unsuru olarak bilginin hızlı dolaşımı ve pay-

⁴⁰ Bu iki teoloji şekli arasındaki mücadele için bkz. İ. Lütfi Çakan ve N. Mehmet Solmaz, Kur'an-ı Kerim'e Göre Peygamberler ve Tevhid Mücadelesi, Ankara 1974.

laşımı kullanılmıştır. Bu nedenle globalleşmeyi, *teknoloji sayesinde her türlü bilginin dünya çapında paylaşılabilirlik kazanması* şeklinde tanımlamak mümkündür. Bu anlamda düşünüldüğü zaman bilgi paylaşımı yeni bir şey değildir. Bilgi paylaşımı eskiden beri yapılmaktadır. Ancak şimdikinden farkı şudur: Eskiden bilgi transferi daha az ve daha sınırlı olmaktadır. Dolayısıyla eskiden globalleşme yoktu denemez. Ancak eski globalleşmenin şimdiki kadar etkin olmadığını kabul etmek gerekir.

Bu anlamda iki türlü globalleşme olduğunu söylemek mümkündür. Yerel ve evrensel globalleşme. Evrensel globalleşme dünyanın tamamının bir köye dönüştürülmüş halidir. Yerel globalleşme ise yukarıda bahsedilen rasyonel din ile rasyonel olmayan dinin yerel bir karşılaşmasıdır. Globalleşmenin ikisinde de etkileşim tek taraflı değil çift taraflı işlemektedir. Globalleşmenin doğurduğu etkileşim ile birlikte dünyanın her yerinde dine yönelme olmuştur. Bu yöneliş iki şekilde olmuştur: Birincisi bireysel yöneliştir. Bireysel yönelişlerde daha çok radikal ve siyasal karakterde olmuştur. Diğer ikinci yöneliş ise entelektüel yöneliştir. Entelektüel yöneliş, materyalizm, aşırı dünyevileşme ve pozitivistlere karşı, dinlerin bir ortak tavrı şeklinde tezahür etmiştir. Dinlerin, globalleşme ile birlikte ortak tavır alması gerektiği konulardan biri de genel ahlaki bozukluk olmuştur. Bu tür girişimler dinlerin kimi ortak konularda buluşmalarına ve uzlaşmalarına neden olmuştur. Fakat bu bir araya gelişler ister istemez etkileşime neden olmaktadır. Hatta, dinlerin düşmanlık amaçlı bir araya gelişlerinde bile bir etkileşimin kaçınılmaz olduğu görülmektedir.

Globalleşme, dinler arasında, çatışmadan çok kaynaşma ve doğal bir etkileşime neden olmaktadır. Dinler bu karşılaşma ile ister istemez tarihsel olarak bağladıkları kabuklarından sıyrılmak zorunda kalırlar. Bu dinler için bir tür öze dönüş hareketi niteliğindedir. Bütün dinlerin özünde bir ortak evrensel ahlakın olduğu görülebilir. Bu ahlak ilkelerinden kabul gören bir tanesi de 'İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'dir. Bu etkileşimin ahlak ile kalmayıp teolojik bir etkileşime de neden olduğu söylenebilir. Etkileşimin temel nedeni bilgi, yönü ise rasyonelleşmedir. Dolayısıyla globalleşmenin başlattığı süreç ile, dinler, karşılaştıkları dinlerin rasyonel karakterlerinden etkilenmektedirler. Bu geçmişte de günümüzde de böyle olmuştur. Fakat rasyonel ve rasyonel olmayan din öyle akla kara gibi iki kesin ve ayrı çizgi gibi belirgin olmadıklarından bazen rasyonel dinler, rasyonel olmayan dinlerin kimi rasyonel olan taraflarından da etkilenmektedirler.

Bu etkileşimin sonucunda ortaya bütün dinlerden izler taşıyan ama hiçbir dinin aynısı olmayan kimi dini anlayışların çıkması muhtemel gibi görünmektedir. Öyleyse dünyanın global bir köy halini almasıyla birlikte mevcut dinlerin değişmesi ve bunlardan yeni bazı dinlerin ortaya çıkması kaçınılmaz gibi görünmektedir.